

VYUŽÍVANIE KLASIFIKAČNÝCH PROSTRIEDKOV V MEDZIKULTÚRNEJ KOMUNIKÁCIÍ

Ivo Poláček

Ivo Poláček je absolventom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo. V súčasnosti pôsobí ako externý doktorand na svojej alma mater. Popri štúdiu pracuje ako tlmočník na voľnej nohe a ako akreditovaný tlmočník pre Európsky parlament, Európsku radu a Európsky súdny dvor. Na Filozofickej fakulte už niekoľko rokov vyučuje simultánne a konzekutívne tlmočenie.

1 DRUHY KLASIFIKÁCIÍ A INDEXOV

V dnešnom literárnom svete je k dispozícii množstvo katalógov a indexov, ktoré sa z najrozličnejších uhlov pohľadu snažia utriediť a usporiadať svet krásnej, ale často aj odbornej literatúry. Pochopiteľne, väčšina týchto zoznamov má sčasti štatistický a začleňovací charakter. Svoju úlohu plnia striktnie v jazykovom prostredí kultúry, ktorá takýmto spôsobom svoju literatúru klasifikuje.

Niektoré indexy a katalógy však môžu plniť aj významnú úlohu pri prekladoch a v niektorých prípadoch aj pri tlmočení. Cieľom prekladu rovnako ako aj tlmočenia má byť prenos komunikátu do cieľového jazyka takým spôsobom, aby sa čo najlepšie prispôbil recipientovi a jeho kultúrnemu prostrediu – a to bez ohľadu na to, či sa snažíme preklad exotizovať alebo naturalizovať. Referencie, ktoré sú v preklade či tlmočení použité, musia odkazovať na taký prvok, o ktorom si prekladateľ či tlmočník myslí, že je príjemcovi známy. Dobrým príkladom v tomto prípade je doslovný preklad idiómov, ktorý obvykle nie je možný a nechal by recipienta na nezmapovanom území, na ktorom by sa nemal o čo zachytiť, a jednoducho by nevedel, o čom je reč. Avšak zachovanie adekvátnosti prekladu a tlmočenia sa neodohráva iba na úrovni jednotlivých slov či vetných celkov. Mali by sme mať na pamäti aj celkový kontext diela či výpovede, aby nebola uchovaná iba výpovedná hodnota častí, ale aj význam celého diela.

Žánrové zadelenie diela (v prípade prekladu) je často oveľa dôležitejšie ako

zvolenie správnej stratégie pri tlmočení toho či onoho typu prejavu. Nesmieme zabúdať ani na to, že pokiaľ chceme preklad podať verne a čo najautentickejšie, musíme mať určité povedomie nielen o žánri ako takom, ale aj o historickom kontexte, čiže o vývojovom stupni a kánone daného žánru v priebehu času. Náplň a štruktúra románu, jeho dynamika a dejové línie sú rovnakou dynamickou premennou ako napríklad vývoj výtvarných štýlov. Preto by sme počas prekladu mali mať na pamäti, v akom období autor tvoril, aké očakávania mali od neho jeho čitatelia, a v akej miere sa súdobý žánr, v ktorom dané dielo napísal, líši od súčasného poňatia toho istého žánru. Ba čo viac, mali by sme si byť vedomí, ako sa definícia daného žánru v autorovom kultúrnom prostredí odlišuje od tej našej. Dobrým príkladom je preklad diela Francisa Scotta Fitzgeralda *Velký Gatsby*, ktoré do slovenčiny preložil Ján Vilikovský. Uvedieme z neho niekoľko ukážok.

2 FAKTOR ČASOVÉHO POSUNU V PREKLADE

Faktor času hrá v tomto diele nepochybne veľkú úlohu. Nakoľko originál vznikol v 20-tych rokoch a prekladu v 70. rokoch 20. storočia, treba očakávať určitý posun vo výbere jazykových prostriedkov. Je nesmierne zložitá určiť, akým spôsobom pôsobili románové štylistické prostriedky originálu na čitateľov v dobe, kedy bol vydaný. Nepochybne treba v tomto ohľade brať do úvahy aj prostredie, resp. spoločenskú triedu, do ktorej je dej diela zasadený. Príbeh má pôsobiť bezprostredným dojmom, avšak je tu neustále prítomná škrobenosť a strohosť vyššej strednej triedy, ktorá nás nielen sprevádza celým dielom, ale z ktorej Francis Scott Fitzgerald aj sám pochádzal. Preto treba text rozdeliť na časť realizovanú rozprávačom a časť realizovanú dialógmi. Originálny text sa v týchto dvoch častiach nesmierne líši. Zatiaľ čo rozprávačov register je formálny a jeho výber slov nikdy neskĺzne na subštandardnú úroveň, dialógy sú čisto hovorovou záležitosťou, aj keď sa ich register opäť odlišuje medzi jednotlivými postavami. Záleží to najmä od už spomínanej príslušnosti k spoločenskej triede.

Preložený text do vysokej miery kopíruje túto štruktúru originálu. Prekladateľovi sa podarilo pomerne verne zachytiť dve rozličné vrstvy, do ktorých je dielo zasadené, aj keď slovenský text mnoho ráz nepôsobí tak odmerane a formálne ako anglický. Pripisujeme to veľkej synonymickej schopnosti angličtiny, ktorá navyše pozostáva z množstva formálne pôsobiacich latinizmov. Slovenčina uprednostňuje slová domáceho pôvodu, a preto text pôsobí uvoľnenejšie, aj keď nedosahuje rovnaký efekt ako originál. V preklade by to však bolo skôr na škodu, pretože text by sa veľmi odcudzil slovenskému čitateľovi a jeho plynulosť by sa narušila. Na ukážku uvádzame tieto úryvky:

- O:** „Now he was a sturdy, straw haired man of thirty with a rather hard mouth and a **supercilious manner**. Two shining, **arrogant eyes had established dominance** over his face and gave him the appearance of always leaning **aggressively** forward. Not even the **effeminate swank** of his riding clothes could hide the enormous power of that body – he seemed to fill those glistening boots until he strained the top lacing and you could see a great pack of muscle shifting when his shoulder moved under his thin coat” (Fitzgerald, 1925, s. 11).
- P:** „Teraz to bol územčistý tridsiatnik s vlasmi ako slama, dosť tvrdými ústami a **nadutým vystupovaním**. Nad jeho tvárou **kralovalo dvojje lesklých, povýšeneckých očí**, takže pôsobil dojmom, akoby sa ustavične **výbojne predkláňal**. Ani **zženštená paráda** jazdeckých šiat nemohla zakryť nesmiernu silu toho tela – zdalo sa, že napĺňa tie naleštené čizmy, div mu šnúrky pod kolenom neprasknú, a keď pohlol plecóm pod tenkým kabátom, bolo vidieť, ako sa presúva obrovský pletenec svalstva“ (Fitzgerald, 2005, s. 10-11).

Vzhľadom na časový rozdiel medzi publikovaním originálu a prekladu považujem tento drobný posun za adekvátny už len kvôli tomu, že čím modernejší je jazyk, tým viac využíva menej formálne prostriedky. Hoci je originál textu svedectvom reči 20. rokov, v tej dobe sa považoval za modernú literatúru. Bolo by preto škoda oberať preklad o tento aspekt na úkor zvýšenia „dobovej adekvátnosti“ prekladu a originálu.

Podobne je to aj s dialógmi, aj keď štylistický posun je tu oveľa výraznejší. Prekladateľ na mnohých miestach vsúva do replík slang, čo v origináli nemalo miesta. Vilikovský tak opäť raz dokázal, že vie posunúť preklad tak, aby pôsobil moderne a nie strnulo, akoby sa to mohlo stať so zachovaním pôvodného registra amerického originálu:

O: „Time for this good girl to go to bed“ (Fitzgerald, 1925, s. 22).

P: „Čas, aby moja maličkosť išla búvať“ (Fitzgerald, 2005, s. 26).

O: „I want you to meet my girl“ (Fitzgerald, 1925, s. 28).

P: „Predstavím ti svoju babku“ (Fitzgerald, 2005, s. 32).

V dialógoch medzi nižšou spoločenskou triedou, do ktorej patria aj hlavní protagonisti, sa text originálu snaží napodobňovať ledabolu výslovnosť a gramatiku obyvateľov New Yorku. V tomto prípade prekladateľ nezvládol svoju úlohu a tento prvok jednoducho ignoroval. Čitateľ je tak ochudobnený o dôležitý aspekt diela – o dôležitý faktor sociálnej diferenciácie. Prekladateľ sa tento nedostatok nesnažil kompenzovať ani zvýšeným množstvom slangu či gramatických chýb, takže zďaleka nevyužil všetky dostupné prostriedky:

O: „*What you want, fella?*” (Fitzgerald, 1925, s. 146).

P: „*Čo chcete, človeče?*“ (Fitzgerald, 2005, s. 171)

O: „*Son-of-a-bitch didn` t even stopus car...one comin` , one goin` , see?*” (Fitzgerald, 1925, s. 147).

P: „*Hovädo jedno, ani len nezastal s tým autom.*“ (Fitzgerald, 2005, s. 171).

Zopár vulgarizmov, ktoré sa v texte nachádzajú, bolo zmiernených. Prekladateľ tak zachoval približne rovnakú výpovednú silu vulgárnych slov, nakoľko americké náprotivky sa používajú s oveľa vyššou frekvenciou a ich dopad je preto oslabený.

Fenomén času a správneho zaradenia prekladu je preto nesmierne dôležitý, zvlášť, keď musíme jemne vybalansovať súdobosť diela a zároveň čitateľa neochudobniť o rovnocenný zážitok, ktorý pociťovali vtedajší recipienti.

3 KÁNONICKÉ USPORIADANIE DIELA

Ako sme sa už zmienili v úvode článku, pri preklade treba dbať na dodržanie rovnakých postupov, ktoré použil autor východiskového textu. Často však samotný autor používa nenápadné intertextuálne odkazy, ktoré si prekladateľ nemusí všimnúť, ale ktoré majú veľmi silnú funkciu pri fungovaní diela ako takého. Je potom na zdatnosti a predovšetkým na všeobecnom prehľade prekladateľa, aby vedel takéto prvky identifikovať. Predíde sa tým jednak ochudobneniu prekladového diela a zároveň ostane v texte zachovaná dimenzia, ktorú autor pôvodne zamýšľal.

Je jasné, že ani mnohí čitatelia daného literárneho diela v pôvodnom jazyku si nemusia byť vedomí podobných prvkov, ale o to dôležitejšia je úloha prekladateľa, aby tieto prvky odhalil a prostredníctvom prekladu ich tak sprostredkoval aj čitateľom v iných krajinách a kultúrach – bez ohľadu na to, či to niekto ocení alebo nie. Dobrým príkladom takýchto skrytých prvkov je dielo anglického autora J. R. R. Tolkiena, ktoré je mimoriadne bohaté na odkazy vskutku všemožných druhov. Na prvý pohľad sa zdá, že sa autor rozsiahleho legendária vytvoreného okolo kníh ako *Pán prsteňov* či *Silmarillion* sústreďuje hlavne na vytvorenie fiktívneho sveta a vo svojej dobe tak prispieva k založeniu nového žánru – tzv. fantasy literatúry, ktorá má v dnešnej dobe množstvo nasledovateľov. Pri bližšom preskúmaní Tolkienovho diela si však môžeme všimnúť, že jeho dielo vykazuje znaky oveľa staršieho žánru – a to hrdinského eposu, jedného z prvých literárnych žánrov stredovekej Európy. Tieto spoločné prvky sa dajú nájsť jednak v symboloch, ktoré Tolkien používa, jednak v kánone celého diela, ktorý – ak zoberieme do úvahy veľmi striktné delenie na „dobrých“ a „zlých“, pátos a štruktúru diela – nás opäť privádza k hrdinským eposom.

Ak chceme pohľad na Tolkienovo dielo skomplikovať ešte viac, môžeme sa pozrieť na biblické alúzie. V tomto prípade je však Biblia pre prekladateľov naopak pomôckou. Keďže Tolkien vychádzal vo diele predovšetkým z hrdinských eposov *Eddy* a *Völluspá*, ktoré sú nášmu slovenskému kultúrnemu kontextu na míle vzdialené, Biblia a jej symbolika poskytujú práve symboly, ktoré sú pre slovenského čitateľa známe, a práve preto prijateľné. Uvedme si príklad – aj keď len v pôvodnom jazyku – ako Tolkien používal severskú a biblickú mytológiu. Najskôr uvidíme originálny text z Pána prsteňov, následne citát z eposu a ako posledný citát z knihy Genezis.

O: *And each day of the Valar in Aman contained twelve hours, and ended with the second mingling of the lights, in which Laurelin was waning but Telperion was waxing. But the light that was spilled from the trees endured long, ere it was taken up into the airs or sank down into the earth; and the dews of Telperion and the rain that fell from Laurelin Varda hoarded in great vats like shining lakes, that were to all the land of the Valar as wells of water and of light. Thus began the Days of the Bliss of Valinor; and thus began also the Count of Time*” (Tolkien, 1977, s. 16).

*„The Jötuns I remember,
The early born,
Those who me of old
Have reared.
I nine worlds remember,
Nine trees,
The great central tree
Beneath the Earth“ (The Poetic...).*

„And the LORD God commanded the man, “You are free to eat from any tree in the garden; but you must not eat from the tree of the knowledge of good and evil, for when you eat of it you will surely die” (The Bible: The Book...).

Z tohto príkladu je zrejme, že prekladateľ musí ovládať funkčnú symboliku v pôvodnom texte, ale zároveň aj v textoch, z ktorých prekladané dielo vychádza. Avšak na to, aby prekladateľ dokonale poznal dielo, ktoré prekladá, je nevyhnutné byť oboznámený aj so životopisom pôvodného autora. Pri čítaní Tolkienovho životopisu, predovšetkým tých častí, ktoré rozoberajú jeho prácu a záľuby, je každému zrejme, na aké symboly sa mám prekladateľ zamerať, ak chce pochopiť podstatu jeho diela.

4 HĽADANIE ANALÓGIE

Nájsť správnu analógiu je teda pre prekladateľa kľúčové. Našťastie nám aspoň občas prichádzajú na pomoc indexy, ktoré vedú s prekladom pomôcť práve v oblasti medzikultúrnej komunikácie. Je pravdou, že mnohé z nich nie sú určené pre prekladateľov, ale skôr majú pomáhať pri výskume literárnych diel na vedeckej úrovni. Môžu však byť vítaným pomocníkom pri hľadaní analógií v oblastiach, v ktorých sú dve kultúry (kultúra východiskového textu a kultúra cieľového textu) zdanlivo na míle vzdialené.

Dobrým príkladom je takzvaný Aarneho-Thompsonov-Utherov index, ktorý je využívaný predovšetkým vo folkloristike. Je to niekoľkozáväzkový katalóg ľudových príbehov – dalo by sa povedať aj rozprávok – kde sú jednotlivé typy katalogizované nie podľa postáv, ale podľa veľmi približného príbehu. Systém vyvinul Antti Aarne, zakladateľ historicko-geografickej metódy komparatívnej folkloristiky, a prvý raz bol uverejnený v roku 1910 pod názvom *Verzeichnis der Märchentypen*.

Neskôr systém ďalej rozvinul Stith Thompson, americký folklorista, ktorý Aarneho systém rozšíril prvýkrát v 20. a neskôr v 60. rokoch 20. storočia. Posledný zásah uskutočnil Hans-Jörg Uther publikovaním rozšíreného katalógu v roku 2004, pričom vtedy sa tento katalóg prečísloval a nová klasifikácia sa už uvádza pod tzv. číslom ATU a nie číslom AT. V súčasnosti katalóg obsahuje 2399 typov folklórnych príbehov, od príbehov o prefíkanej líške (1-69) cez príbehy o hlúpom Janovi (1675-1724) až po „nezaradené príbehy“ (2300-2399).

Práve Uther významne prispel k internacionalizácii tohto indexu a vyvinul z neho nástroj, ktorý je použiteľný pre prekladateľov – keď už pre nič iné, tak aspoň na nájdenie spoločného kultúrneho kontextu medzi jednotlivými príbehmi. Napríklad na stránke *Tale Type and Motif Indices* nájdeme interaktívnu mapu, ktorá nám zobrazí prítomnosť daného folkloristického príbehu na základe jeho indexovaného čísla. Stránka sa neobmedzuje iba na index ATU, ale nájdeme na nej aj mnohé iné katalógy, ktoré sa tiež viažu predovšetkým na folkloristiku.

LITERATÚRA

- FITZGERALD, F. S.: *The Great Gatsby*, New York : Maxwell Macmillan International, 1992, 218 s. ISBN 0-7432-7356-7.
- FITZGERALD, F. S. (preklad: Ján Vilikovský): *Veľký Gatsby*, Svetová knižnica SME, Bratislava, 2005. 221 s. ISBN 80-85585-37-5.
- TOLKIEN, John Ronald Reuel: *The Silmarillion*, London : George Allen & Unwin, 1977, 365 s. ISBN 0-04-823139-8.

The Poetic Edda: Poem Völuspá, Stanza 2. [online], [cit: 2012-11-03]. Dostupné na internete: <http://www.northvegr.org/lore/pdf/poetic_thorpe.pdf>.

The Bible: The Book of Genesis, 2,16-2,17. In: BibleGateway. [online], [cit: 2012-11-03]. Dostupné na internete: <<http://www.biblegateway.com>>.

RESUMÉ

The article focuses on various factors that may influence the quality of translation, mainly mentioning the importance of the cultural background as well as the factor of the historical context. Various translation approaches are mentioned, especially those that take into consideration the time when the original text was written, as well as those that are analysing the life of the author before commencing the translation job. The text also mentions the Aarne-Thompson catalogue as a good basis for intercultural communication in the context of the translated texts.

Mgr. Ivo Poláček
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava